

Nem szabad elfelejtenünk, hogy az újságírók elsődleges célja és feladata nem az online adatbázis előállítása, hanem nyomtatott kiadványok napi megjelentetése, amelyeknek saját logikai rendszerük van. Egyes adatbázisok a cikkekre vonatkozó összefoglalókat vagy ahhoz tartozó indexeket is tartalmaznak.

Nézzünk néhány példát a keresési költségekre. A Télé Consulte hoston (a MEAD francia képviselője) egy-egy keresés egységesen 140 frankba kerül a francia felhasználóknak. Ez az összeg valamivel több mint 14 percre teszi lehetővé egy napilap online elérését a DIALOG-on, ahol a kapcsolati óradíj 583 FRF, plusz 2,75 FRF egy-egy cikk megjelentetési díja. Összehasonlításképpen, a MEAD hoston a kapcsolódási óradíj 470 FRF.

Online időkésés

Egy-egy adatbázis aktualizálásának frissességét a DIALOG-ot kivéve a hostdokumentációk alapján vizsgáltuk. A DIALOG-nál azt tapasztaltuk, hogy általában egynapos, néha valamivel hosszabb késéssel kerülnek be a lapok. Négy alkalommal teszteltük az adatbázist, és átlagot számítottunk. Néhány példa az eredményeinkből: a *Chicago Tribune* mind a négyszer már a

nyomtatott kiadás megjelenésének napján elérhető volt, a *Los Angeles Times* négy eset közül háromszor, a *San Francisco Chronicle* egyszer került be még aznap az elektronikus adatbázisba, míg a *The Washington Post* négy eset közül négyszer később egy-egy napot.

Általában azt mondhatjuk, hogy a DIALOG és a PROFILE igen gyorsak, míg a MEAD DATA hoston található lapok vagy nagyon hamar (egy nappal a nyomtatott megjelenése után), vagy nagy késéssel (6–8 héttől 3–4 hónapig) kerülnek be az adatbázisba. (Az adatbázis-felhasználók eligazodását segíti a teljes szövegű online sajtóadatbázisok között az eredeti cikk melléklete, amely az egyes napilapok európai elérhetőségi helyét közli országokénti csoportosításban.) A DIALOG rendszeresen közli azoknak a publikációknak a listáját, amelyek teljes szöveggel megtalálhatók valamelyik sajtóadatbázisban. A Télé Consulte szintén kiadja a NEXIS-en elérhető publikációk jegyzékét.

/LIBMANN, F.: Full text daily newspapers: increasing international availability. = *Online Review*, 16. köt. 5. sz. 1992. p. 287–295./

(Kardos Krisztina)

Szerzői jog és innováció az elektronikus kiadói tevékenységben

A tudományos kommunikáció világa sokat változott a személyi számítógépek, és különösen a hálózatokhoz való kapcsolódásuk lehetőségének megjelenése óta. Ebben a „szép új világban” a szerzői jog a múlt relikviájának tűnhet, legjobb esetben is zavaró tényezőnek és az innováció gátjának látszik. A szerzői jog azonban a hatékony tudományos kommunikáció elengedhetetlen feltétele.

Melyek a szerzői jog tartósan megmaradó funkciói? Közel 300 éve használjuk az információval való kereskedés szabályozására. Az idők előrehaladtával a szerzői jog a tudást mint árut határozta meg a szabad piacon, és egyúttal korlátozta a tulajdonosi érdekeket a tudás nyilvánossá tétele érdekében. A közösségi javak egyikeként fogta fel a tudást, és egyre inkább demokratizálta felhasználását. Ezt a fejlődést jól fejezi ki az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya a 18. sz. végén, amikor a szerzői jog céljának a *tudomány és a hasznos művészetek fejlődésének előmozdítása* tekinteti.

A kezdettől fogva szabályozott két összetevő: a tulajdonosi érdekek az információs piacon, illetve az informált és szabad társadalom érdekében nyil-

vános tudás közösségi érdeke egymástól igencsak eltérő fogalmak, de egyik sem lehet meg a másik nélkül.

A 18. században a könyvtárak is kezdték megváltoztatni arculatukat. A privilegizált helyzetben levő hatalom eszköze helyett a tudás demokratizmus alapján működő intézményekké kezdtek válni, és a 19. századra megjelentek a *közművelődési könyvtárak*. Korunk információs társadalmában ilyen módon a felvilágosodás korából két életfontosságú és tartós intézményt örökölt. Az egyik egy kereskedelmi szabályozórendszer, amelyet szerzői jognak nevezünk, és amely az információ létrehozói számára korlátozott törvényes monopóliumot nyújt az információ publikálására. A jog erőteljesen védi a copyright tulajdonosainak anyagi érdekeit, de célja az, hogy ezzel a védelemmel előmozdítsa a tudás közkinccsé válását. Ezt úgy teszi, hogy szabályozza (sok tekintetben gyakorlatilag korlátozza) az információ létrehozóinak adott monopóliumot.

A 18. század örökségét jelentik a könyvtárak is, amelyek a szerzői jog védte termékek iránti közérdeklődést elégítik ki. A mai jog nyelvén szólva, a könyvtárak azon helyek egyikét jelentik, ahol az

olvasók a szerzői jogban számukra biztosított méltányos használat (fair use) lehetőségével élnek. Éppen ez a – létrejöttüket is megalapozó – társadalmi funkciójuk az, amiért az elektronikus információ korszakában is szükség lesz rájuk.

A szerzői jog fenti változatlan jellemzői mellett sok változás is bekövetkezett. A tudományos publikáció területén eddig sem volt ismeretlen a többszerzős közlemények intézménye. Elektronikus környezetben a hálózat is növekvő együttműködésre sarkall. Kevésbé formális, spontánabb módon és közös alkotásként létrejött dokumentumok születnek. Ebben a környezetben a szerző identitása némileg kétségessé válik.

Nem meglepő, hogy az írásmű azonossága is kétségessé válhat. Ahol az ötletek, elgondolások terjedése nagymértékben cseppfolyós és szinte azonnali, továbbá nincs különösebben ellenőrizve, a beszélgetés, levelezés, beszámolás, műszaki dokumentumok és formális publikációk közötti különbség is elmosódik. Ez a környezet ugyanakkor különösen kedvező a tanulás és a tudás demokratikus felhasználása számára.

A másik lényeges változás az ellenőrzésben következett be. Ma már lehetőség van arra, hogy azonosítsunk minden egyes olvasót, és nyomon kövessük az információ felhasználásának egyes alkalmait számlázható tranzakciók formájában. Ennek két módja van: az online vendoroknál „folyószámla” nyitása, illetve a felhasználókat és copyrighttulajdonosokat a piacon összehozó meg egyezések kötése.

A könyvtárak szemszögéből nézve ez a változás az információ birtoklása helyett az információhoz való hozzáférés. Ez a változás nem befolyásolja sem a copyright tulajdonosának, sem az olvasónak vagy a könyvtárnak a jogi helyzetét. Ami megváltozik, méghozzá radikálisan, az a piac. A könyvtár tulajdonosi, birtokló szerepének csökkenésével az a képessége is csökken, hogy korlátozza a copyright tulajdonosának monopóliumát. Ez a monopólium csak erősödik azzal, hogy a monopólium korábbi korlátainak egy része kiiktatható az ún. végfelhasználóval való közvetlen kapcsolat révén. Megváltozott a másolhatóság is, amely az elektronikus korszakban még könnyebb lett, a munkaráfordítás a minimumra csökkent. Ez jelenti a copyrightmonopólium számára a legnagyobb fenyegetést. Ugyancsak megváltozott az információ tárolásáért viselt felelősség. Ez részben technikai probléma, amely a hardver és a szoftver gyors avulásával függ össze. A másik oldalról azonban arról van szó, hogy amit nem birtokolunk, nem is őrizhetjük meg. A megőrzés költséges, és a jövő dönti majd el, hogy a nemzeti könyvtárak, egyes egyetemi könyvtárak el fogják-e látni ezt a funkciót. Szinte bizonyos viszont, hogy a profitorientált cégek csak addig fogják tárolni az információt, amíg arra kereslet van.

Hogyan reagálnak az egyes szereplők ezekre a változásokra? A kiadók agresszív módon egyre szélesebb körű jogokat követelnek maguknak. Ennek egyik (az érvényes szerzői joggal egyébként ellenkező) formája, amikor bármiféle másolást tiltanak a kiadó engedélye nélkül.

A licencengedélyek is egyre jobban terjednek. Ezek valamilyen módon korlátozzák a vásárlót az információ felhasználásában. Más kérdés, hogy a csomagolás felnyitása nem jelent jogilag érvényesíthető szerződést (bár sok licencszerződésben ez áll), és ha mégis, nem valószínű, hogy érvényesíthetők a szerződések a bennük tiltott, de a szerzői jog által megengedett információfelhasználás tekintetében.

Vannak más utakat járó kiadók is. A *Postmodern Culture* c. folyóiratnak az Interneten történő elektronikus terjesztését a North Carolina State University végzi, míg mikrofilmlapos és lemezes formában az Oxford University Press terjeszti. A *Drug Information Journal* éves előfizetési díja 290 dollárról 65-re csökkent, amióta nem „hivatásos” kiadó, hanem a területen kompetens szakmai szervezet, a Drug Information Association adja ki.

Arra már mások is felhívták a figyelmet, hogy az egyetemek „vegyék vissza” a náluk dolgozó szerzők által szokásszerűen és különösebb megfontolás nélkül a folyóiratok kiadóira átruházott szerzői jogot. Ennek egyik módja, ha megerősítjük az egyetemi kiadókat mint az elektronikus és papíralapú publikációk előállítóit. Egy sor tudományos folyóirat – különösen a természettudományok, a műszaki tudományok és az orvostudomány területén – a kereskedelmi kiadók kezében van, és nem „vehető vissza”.

Ha a folyóiratokkal így van is, az egyetemek oktatóinak cikkei elérhetőek lehetnek az egyetemi kiadók számára. Ezek tekintetében az egyetemeknek szélesebb körű ellenőrzést kellene gyakorolniuk. Ehhez hozzájárulna az, ha a szerzők maguknak tartanák meg a copyrightot, a közlésre csak egyszeri jogot adnának a folyóiratoknak, és megkövetelnék a kiadóktól, hogy a nem kereskedelmi, oktatási és kutatási célú reprodukálást megengedő nyilatkozatot adjanak. Van más módja is az egyetemi kontroll erősítésének, amely nem követeli meg az oktatók önkéntes közreműködését, és nem tiltja a jogok átadását a kiadóknak. Ugyanakkor kérdéses ezeknek az intézkedéseknek a kivitelezhetősége. Ennek ellenére az egyetemek tarthatatlannak vélik a jelenlegi helyzetet.

Az elektronikus folyóirat-kiadás fontossága növekedni fog, és valószínűleg dominánssá fog válni. A könnyű másolhatóság és a szoftveralkodás ismert története jogosan készíteti óvatosságra a kiadókat, ami azonban nem fogja megállítani a fejlődést.

Tudomásul kell vennünk, hogy a tulajdonosi érdekek és a közérdek közötti harc egyidős a szerzői joggal. A tudományos kommunikáció új, gyorsan változó világában legalább három dolgot kell tennünk.

- Egyaránt el kell fogadnunk az információval kapcsolatos tulajdonosi és közérdeket, valamint azt, hogy jogi harcuk lefolyása egyelőre még nem belátható.
- Be kell tartanunk a szerzői jog előírásait, ami azt jelenti, hogy nem hunyhatunk szemet a jogsértések és a méltányos használat, illetve a

szerzői jogi védelem tarthatatlan követeléseit felett. Meg kell azt is értenünk, hogy ez a terület egy sor vitatható kérdést rejt magában.

- Szem előtt kell tartanunk a szerzői jog alkotmányos céljait, és azért kell dolgoznunk, hogy ezek érvényesüljenek.

/BENNETT, S.: Copyright and innovation in electronic publishing: a commentary. = Journal of Academic Librarianship, 19. köt. 2. sz. 1993. p. 87–91./

(Koltay Tibor)

A szlovák könyvtárügy átalakítása és a Szlovák Könyvtári Társulás

1992. szeptember 3-án három szlovák nagykönyvtár (a pozsonyi Egyetemi Könyvtár, a Szlovák Műszaki Könyvtár és a Matica slovenská kebelében működő Nemzeti Könyvtár) elhatározta, hogy megalakítja a szlovák könyvtárügy jogi személyekből álló szervezetét, a Szlovák Könyvtári Társulást (*Slovenská asociácia knižníc = SAK*).

A SAK bejegyzése a pozsonyi járásbírószágon 1992. október 1-jén meg is történt az alábbi tevékenységi körrel:

1. A SAK közreműködése a Szlovák Köztársaság informatizációs programjának megvalósításában, és a nemzeti könyvtári-információs rendszer kiépítésében, különös tekintettel a nemzetközi kapcsolódásokra.
2. Közreműködés a könyvtári fejlesztési tervek és programok, illetve a különféle könyvtári-információs munkaterületek tevékenységének koordinálásában.
3. Együttműködés az online katalogizálás és a szlovák nemzeti bibliográfiai rendszer terén.
4. A könyvtártudományi kutatási programok kimunkálásában, a szakmai képzés és továbbképzés, valamint a módszertani tevékenység koncepciójának kialakításában való részvétel.
5. Együttműködés kialakítása a kiadványi tevékenységben, illetve a tagkönyvtárak kereskedelmi aktivitásában.
6. A hazai és külföldi könyvtárakkal-információs intézményekkel kialakított kapcsolatok továbbfejlesztése.

A három kezdeményező könyvtár ezután belépésre szólította fel a köztársaság fontosabb könyvtárait. Az 1992. december 3-i alakuló ülésre 21 könyvtár jött el, és egy küldött megfigyelőt. Ez az ülés – a működési szabályzattal kapcsolatos véleménykülönbségek miatt – nem sikerült, úgyhogy a SAK végül is – 30 könyvtár részvételével 1993. március 4-én alakult meg.

Érdekes az a bevezető, amellyel e tájékoztató szerzője a SAK létrehozásának szükségességét indokolja. Mindenekelőtt azt állapítja meg, hogy az 1989. évi bársonyos forradalmat követően a szlovák könyvtárügy rendeltetésében indult meg az átmenet, mégpedig az ideológiai-ellenőrző funkcióból az információs-műszaki funkció ellátásának az irányába.

Természetesen: ez az átmenet korántsem könnyű. Mégsem szabad a szocialista könyvtárügy „régis szép idejét” mindinkább emlegető konzervatívok nézeteinek „bedőlni”. Számukra ui. mindig a statisztika volt az egyetlen „világítótorony”. Ma is az 5–10 évvel ezelőtti adatokkal operálnak, mondván: hol vannak a mai olvasóforgalmi és állománygyarapítási adatok az akkoriaktól. Valóban: hol is vannak? Részint tény, hogy a mai nehéz időkben megcsappan a kultúra iránti érdeklődés, és a hosszabb távon kamatozó szellemi beruházásokat is akadályozza az állampolgárok mindennapi gondja-baja. Részint azonban azt is fel kell vetni, hogy azok az 5–10 év előtti statisztikák nem lakkozottak-e, nincs-e bennük egy sor „muszáj használat és kölcsönzés” a majdnem mindenki számára kötelező agymosó szemináriumokra történő felkészülés miatt, nem volt-e túldimenzionált az az intézményrendszer, amely ezeket a „világgraszoló” statisztikákat produkálta.

A mostani nehéz helyzetben egyvalami látszik bizonyosnak: a könyvtár- és tájékoztatásügy új fejlesztési koncepciójának nem szabad és nem lehet egyetlen munkatárs asztalán megszületnie, függetlenül attól, hogy az a munkatárs a Kulturális Minisztériumban avagy a Matica slovenskában dolgozik-e. És főként: ennek az új koncepciónak a kimunkálásába ne kapcsolódjanak be azok, akik a régi rendszert építették. A könyvtárügy új koncepciójának, egy demokratikus társadalomban eljátszható szerepének kollektív módon kell kiérlelődnie. Ebben is a jelentős könyvtárak igazgatóinak kell élen járniuk, minthogy elsősorban ők viselik a vállukon az átmenet és az átalakulás keserveit